

Emir Mahmud Handmir'in Hayatı, Tarihçiliği ve 'Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-i Safevi' İsimli Eseri

Mübariz Ağalarov*

Özet

XVI. yüzyılda Azerbaycanda iktidarda bulunmuş olan Safeviler sülalesinin hâkimiyet dönemi, Yakın Doğu ve Azerbaycan tarihinde önemli yer tutmaktadır. Safeviler sülalesinin saltanat dönemi ile ilgili onlarca tarihî kaynaklar mevcuttur. Bu kaynaklardan bazıları araştırılmış, bazıları ise araştırma konusu olmamıştır. Araştırmacılar tarafından özel olarak incelenmeyen kaynaklar sırasında Safeviler devri tarihî kaynaklarından olan Emir Mahmud b. Handmir'in "Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi" (Zeyl-i Tarih-i Habibü's-Siyer) isimli eseri de yer almaktadır.

Tarihçi Gıyasüddin Handmir'in oğlu olan Emir Mahmud'un 16. yüzyılın başlarında Herat'ta doğduğu tahmin edilmektedir. Emir Mahmud'un yazdığı bu eser, babasının kaleme aldığı "Habibü's-Siyer" isimli esere zeyil mahiyetinde bir vakayinamedir.

Emir Mahmud'un eserinde, Safeviler sülalesinin nesil şeceresi, siyasi tarihi, komşu devletlerle ilişkileri hakkında önemli bilgiler vardır. Özellikle de bu eserde Şah I Tahmasb'ın hâkimiyeti zamanında (1524-1576) Azerbaycan Safeviler Devleti'nin Doğu sınırlarında bulunan ülkelerle – Özbekler ve Babür imparatorluğuyla – siyasi ilişkileri tafsilatıyla tasvir edilmiştir.

Emir Mahmud kendi eserini h.953/m.1546/1547 yılında yazmağa başlamış, h.957/m.1550/1551 yılında tamamlamıştır.

Bu eserde olaylar Safevilerin nesil şeceresinin anlatımı ile başlıyor, ayrıca XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyılda gelişen hadiseler tutarlı bir şekilde yorumlanır. Özellikle de Şah I Tahmasb'ın tahta çıkışı, bu dönemde ülkede meydana gelen çatışmalar ve Özbeklerle Safeviler arasındaki askerî ve siyasi ilişkileri eserin ana konusunu teşkil etmektedir. Eserde tarihçi tarafından nakledilen olaylar, h.957/m.1550/1551 yılında bitiyor.

Bildiride Emir Mahmud b. Handmir'in hayatı ve tarihçiliğinden bahsedilmekle beraber, "Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi" eseri farklı kaynaklardan elde

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Bakü/AZERBAYCAN, mubariz.aqalar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4373-4907, DOI: 10.37879/9789751756473.2023.7

edilen bilgilerle mukayese edilerek ele alınmıştır. Ayrıca XVI. yüzyılda (1501-1551) Safevî Devleti'nin sosyo-politik durumu, bu dönemde çevre devletleri ile siyasi ilişkileri de araştırma konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: XVI. yüzyıl, Emir Mahmud b. Handmir, Tarihçilik, 'Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî', Safevîler, Özbekler.

The Life and Historiography of Amir Mahmud Khandmir and His Work 'The History of Shah İsmail and Shah Tahmasb-i Safavi'

Abstract

One of the most important periods in the history of the Near East, especially Azerbaijan, is the period of the Safavid dynasty that ruled in Azerbaijan in the 16th century. There are many sources related to the reign of the Safavid dynasty. Many of these sources have been researched, and some have not yet been the subject of extensive research. One of the valuable historical sources of the Safavid epoch, which has been little studied in history, dedicated to the reign of Shah Ismail I and Shah Tahmasp I is the work - "*Tarih-i Shah İsmail ve Shah Tahmasb-i Safavi*" ("The History of Shah Ismail and Shah Tahmasb-i Safavi" ("*Şeyl-i Tarikh-i Habibu's-Siyer*") by Amir Mahmud Khandmir.

Amir Mahmud, the son of the historian Gıyasüddin Khandmir, was born in Herat at the beginning of the 16th century. This work, written by Emir Mahmud, is a chronicle as an addition to the work called "Habibus-Sier" written by his father.

This work is one of the important sources on the military-political and socio-economic situation of the Safavid period in 1501-1551. The book contains very interesting information about the genealogy of the Safavid dynasty and their political history. This work in particular, describes in detail the political relations of the Safavid state with its eastern neighbors during the reign of Shah Tahmasp I (1524-1576), and clearly elucidates the political relations with the Uzbeks and the Babur Empire.

Amir Mahmud began writing his work in 953 (1546/1547) and completed it four years later, in 957 (1550/1551).

The historical source begins with the earlier genealogy of the Safavids, and describes the events in the late 15th century and covers the events occurring in the 16th century. If to say more precisely, the afore-said work mainly describes the events before and after the coming to power of Shah Ismail I in Azerbaijan, the accession of Shah Tahmasp I to the throne, the riots in the country during this period, especially the events in Khorasan, and the Uzbek-Safavid wars. The work covers a period that lasted until the year 957 (1550/51) of the reign of Shah Tahmasp I and ends with this period.

The life and historiography of Amir Mahmud b. Khandmir, will be commented, his valuable work (*"Zeyl-i Tarikh-i Habibus-Siyer"*), a valuable historical source of the Safavid period will be compared with other sources of the epoch in this paper. Socio-political life, political relations of the Safavid state with neighboring countries during this period will be analyzed.

Keywords: 16th century, Amir Mahmud b. Khandmir, Historiography, "The History of Shah Ismail and Shah Tahmasb-i Safavi", Safavids, Uzbeks.

Giriş

Kaynak çalışmaları ilminde tarihi kaynakların en çok miras kaldığı dönemlerden biri de Safevi dönemidir. Bu dönemle ilgili onlarca tarihi kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklar, Azerbaycan'da Safevi dönemi tarihinin araştırılmasında değerli kaynaklar olarak kabul edilmektedir. Bu kaynaklar, sadece Azerbaycan'ın tarihi hakkında değil, aynı zamanda diğer komşu milletlerin tarihi, kültürü ve sosyal hayatı hakkında da çok değerli bilgiler içermektedir.

Safevi döneminin değerli kaynaklarından biri Emir Mahmud ibn Handmir'in I. Şah İsmail ve I. Şah Tahmasb tarihine ithaf edilmiş olan "Zeyli – tarihi – "Habibüs-siyer" isimli eseridir. Bu eser 16. yüzyılda Safevi hanedanının Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerindeki siyasi ve sosyal hayatını yansıtan önemli kaynaklardan biridir. Eser, Safevi hanedanının faaliyetleri, soykökü ve siyasi mücadele tarihi hakkında oldukça ilginç bilgiler içermektedir. Bu eser Safevi devletinin Şah Tahmasb döneminde doğu komşuları ile olan siyasi ilişkilerini detaylı bir şekilde açıklamakta, Özbekler ve Baburiler ile mevcut siyasi ilişkilerini net bir şekilde anlatmaktadır.

"Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi " kitabı, Farsça yazılmış önemli eserler arasında üslubu bakımından özel bir yere sahiptir. Edebi ve sanatsal nitelikleri yüksek olan bu eser, üslubunun güzelliği ve sadeliği açısından dikkat çekmektedir.

Eserin bir başka özelliği de, yazarın tarihi olayları daha objektif bir şekilde incelemeye çalışması ve tarafsız yaklaşımlar ortaya koymasıdır. Bu açıdan bakıldığında Safevi devletinin tarihini incelemek için Emir Mahmud Handmir'in eseri büyük önem taşımaktadır.

İncelenen kaynaktaki olaylar Safevilerin şeceresiyle başlasa da kronolojik anlatım esasen XV. yüzyılın sonlarında meydana gelen olaylarla başlamakta ve XVI. yüzyıl

olaylarını kapsamaktadır. Daha doğrusu eserde ağırlıklı olarak Şah İsmail'in iktidara gelişinden önceki ve sonraki olaylar, Şah Tahmasb'ın tahta çıkması, bu dönemde ülkede yaşanan karışıklıklar, özellikle Horasanda yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Eser, Şah İsmail'in saltanat dönemini kapsamakta olup, Şah Tahmasb Safevi'nin saltanatından 957'ye (1550/51) kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Emir Mahmud Handmir'in Hayatı ve 'Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi' İsimli Eseri

XVI. yüzyıl Safevi devleti tarihini incelemek için değerli kaynaklardan biri de Emir Mahmud Handmir'in "Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi " isimli eseridir. Bu eser, Safevi devletinin XVI. yüzyıl tarihinin araştırılmasında özel bir öneme sahiptir.

Emir Mahmud, Handmir veya Hacı Gıyasüddin ibn Hacı Humameddin olarak bilinen ünlü bir tarihçinin oğludur. Belirtmek gerekir ki, Handmir lakaplı Hacı Gıyasüddin, 15. yüzyılın ortaları ile 16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ünlü tarihçi ve yazarlardan biridir.

Gıyasüddin Handmir'in "Tarih-i habibus-siyar fi-ahbar afraad-i beşer" isimli eseri Safevi dönemi tarihinin en değerli kaynaklarından biri olarak kabul edilir.

Emir Mahmud'un hayatı ve eserleri hakkında çok az şey bilinmektedir. Hayatı hakkında elde edilen bilgiler esas olarak yazarın bu kitabına dayanmaktadır. Yazar kitabında şöyle yazıyor:

“Bu dağınık sözlerin ve perakende metinlerin müellifi, kendini söz ustalarının hizmetkarlarının ayakları altındaki toprak sanan, kadim ve dövrün ustalarının hemşehri olan küçük zerreden de küçük Handmir oğlu Mahmuddur. Yazar bir süredir ki bu kutlu adamın hayatını kaleme almak istiyordu. Bu kısa içerik (eser), cennetmekan, ... azametli Sultan Şah İsmail'in şahlık tarihinde meydana gelen olayları yansıtmaktadır...”

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere yazar kendisini Mahmud Handmir oğlu olarak tanıtmıştır. Eserin başka yerlerinde Herat hükümdarı Durmuş hanın veziri Hacı Habibullah Saveci'nin bilgin, cömert, yardımsever ve asil olmasından bahsederken babası Handmir'den de bahseder:

“Herat'ta birkaç gün dinlendikten sonra asil Hacı Nevvab Durmuş hanın talimatıyla emirlerin, savaşçıların ve Hakimlerin işlerini düzene koydu... Daha sonra mesut insanların meskeni Herat Darüsselam'daki faaliyetleri hakkında kıymetli nezm ve nesir eserleri yazmasını buyurdu. Kaydedilen eserler arasında babamın kaleme aldığı "Habibüs-siyar Tarihi" de vardı....”

Tarihi kaynaklarda verilen sınırlı bilgilerden, Emir Mahmud'un muhtemelen 16. yüzyılın başlarında, yani Timurlular döneminin sonunda Herat'ta doğduğu sonucuna varılabilir. Ataları ilim ve irfan ustaları olduğu gibi o da ilim ve eğitime büyük ilgi göstermiş ve Handmir gibi ünlü bir bilim adamının himayesinde büyümüştür. Böylece "Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi" müellifinin yüksek tahsil ve ilim alması için elverişli şartlar yaratılmıştır. Her şeyden önce Emir Mahmud'un Handmir gibi nüfuzlu bir tarihçi babasının olması ayrıca Heratın ünlü medreselerinin, bilim, edebiyat, fıkıh, usul, kelim ve tarih açısından zengin kütüphanelerin varlığı tarihçinin bilgi edinmesi, okuryazar olması ve bilgisini zenginleştirmesi için geniş fırsatlar yaratmıştır. Aynı zamanda babasının hayatının büyük bir bölümünün Herat'ta geçmesi, Emir Mahmud'un Herat'ın önde gelen alimlerinden ve yazarlarından geniş ölçüde faydalanmasını sağlamıştır.

Müellif bu eseri yazmaya karar verince Herat hükümdarı Muhammed Han Şerafaddinoğlu'nun yanına gitti. Hükümdarın etrafındakiler, Emir Mahmud'un Herat'taki ününü göz önünde bulundurarak onu Muhammed Han Şerafaddinoğlu ile tanıştırdı.

Tekeli tayfasının reislerinden Muhammed Han Şerafaddinoğlu, Şah I.Tahmasb Safevi'nin emriyle 943 (1536/1537) yılında Horasana emirler-emiri olarak tayin edilmiş ve Şah I. Tahmasb O sırada altı yaşında olan büyük oğlu Muhammed Mirza ile birlikte Herat'a gönderilmiştir. Herat hükümdarı olan bu emirin desteğiyle Emir Mahmud, eserini 953 (1546/1547) yılında yazmaya başlamış ve dört yıl sonra 957 (1550/1551) yılında tamamlamıştır.

Bu tarihi eser hakkında Brigelin eserinin II. cildinin 855. sayfasında da malumat verilmiştir. O bu eser hakkında şunları yazıyor: Emir Mahmud bin Handmir, "Habib es-siyar..." kitabının yazarının oğluydu ve görünüşe göre Herat'ta yaşamıştır. Eserini H. 953 (1546/47) yılında Herat hükümdarı Rüknesseltene Muhammed Han bin Şerefeddin'in emriyle yazmaya başlamış ve H. 957 (1550) yılında bitirmiştir. "Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi" başlıklı bu eser, özellikle Horasan'daki olaylar ve Özbek askeri seferleri ve dönemin nüfuzlu kişilerinin biyografilerini içermektedir.

Emir Mahmud'un "Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi" isimli eseri, ağırlıklı olarak Azerbaycan Safevi devletinde, özellikle Doğu Horasan'da 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın ortalarında meydana gelen olayları ele almaktadır. İsmail Safevi'nin siyasi mücadelesinden Şah Tahmasb Safevi'nin saltanatının 957'ye (1550/1551) kadar olan dönemini kapsayan kitabın yazarı, önce Şeyh

Safiaddin başta olmak üzere Safevi hanedanının hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Eserin müellifi, Timurlular'ın düşüşünden sonra Safevilerin iktidara geldiği ilk dönemden başlayarak Horasan ve merkezi Herat hanedanında meydana gelen olayları anlatmaya çalışmıştır.

Belirtmek gerekir ki bu eserde yer alan bilgilerin çoğu Safevi dönemi ile ilgili başka kaynaklarda bulunabilir ancak eserde anlatılan olayların bir kısmı o dönemde yazılan diğer tarih kitaplarında yer almamaktadır.

Kitabın yazarı, olayları kayıt altına almakla kalmamış, gerektiğinde olayları tarafsız ve doğru bir şekilde tahlil etmiş ve sonuçlarını başkalarına ibret olacak şekilde not etmiştir. Kitabın muhtelif yerlerinde adil ve alim hükümdarlardan ve hakimlerden bahsetmiş, onların adaletini, sevgisini, tedbirini ve siyasetlerini hem nezm hem de nesir olarak kaleme almış ve doğru yoldan sapan, hatalar yapan, hoş olmayan davranışlarda bulunan hakimlerin akıbetini korkmadan cesurca tasvir etmiştir.

Kitapta ayrıca Herat'ta yaşamış ve müellifin çağdaşı olan önemli şahsiyetler, emirler, sanatçılar, şairler ve yazarların hayatı ve eserleri de anlatılmaktadır.

Eserdeki olayların tasviri ve tahlili sırasında konu ile ilgili şiirlerden kimi zaman alıntılara yer verilmiş, kimi yerlerinde şairin ismi zikredilmiştir. Alıntılan mısralar, beyit ve rubailer ağırlıklı olarak takarub'un (mutakarub) behrindedir. Yazar ayrıca konuyla ilgili Kuran ayetleri ve hadislerden alıntılar yapmaktadır.

Tekarub behri ceng üslubunda yazılan behr türlerinden biridir. A.Firdovsi'nin "Şahname", N.Gencevi'nin "İskendername" eserleri bu behrle yazılmıştır. Emir Mahmud da bu behri eserinde savaş sahnelerini daha şiirsel bir şekilde anlatmak için kullanmıştır.

Müellif bu eseri yazarken kendisinden önce yazılmış güvenilir kaynaklardan yararlanmıştır. Topladığı birçok bilgi arasından Horasana, özellikle de alimlerin, bilim adamlarının ve önde gelen şahsiyetlerin bir araya geldiği başkent Herata ait olan malumatlara üstünlük vermiştir. Müellifin eserini kaleme alırken, Safevi döneminin muteber kaynakları arasında yer alan İbn Bazzaz Erdebili'nin "Safvatus-safa"sı ve babası Gıyasüddin Handmir'in "Tarih-i habibus-siyar fi-ahbar efrad-i beşer" adlı eserinden yoğun olarak yararlanmıştır.

Müellifin esas kaynakları bu iki eser olmakla birlikte Emir Mahmud, "Fütuhât-ı Şahi"ye de atıfta bulunarak, kitabın müellifinin büyük bir ilim ve irfan sahibi olduğunu vurgulamıştır.

Eseri kaleme alırken müellif, meçhul bir tarihçinin yazdığı "Tarih-i Şah İsmail-i Safavi" eserinden de yararlanmıştı. Safevi tarihi üzerine araştırmalar yapan profesör Oktay Efendiyev bu konuda şöyle yazıyor: ... *Tarih-i Şah İsmail-i Safevi* adlı eser, Handmir'in "Habib es-sıyar" adlı eserinin üçüncü cildinin dördüncü bölümüne aynen karşılık gelmektedir... Aynı zamanda bu vakayiname Handmir'in oğlu Mahmudun hicri 955(1548) yılında- yazmaya başladığı tarihi kronikte kullanılmıştır.

Emir Mahmud'un bu eseri sonraki tarihçiler tarafından sıklıkla kullanılmış, özellikle Horasan'da meydana gelen olaylar yazıya geçirilirken bu esere atıfta bulunulmuştur. Hasan Bey Rumlu, Gazi Ahmed Kumi ve İskender Bey Münşi gibi yazarlar da eserlerini kaleme alırken bu kitaptan yararlanmışlardır.

Emir Mahmud'un eseri üslubu itibariyle Farsça yazılmış en önemli kitaplardan biridir. Safevi döneminde yazılan diğer kitaplar gibi bu eserde de o dönemin yazı üslubuna özgü hatlar yer almaktadır. Eser ağır ifadeler, metaforlar ve ironilerle doludur. Sözcüklerin ve ifadelerin üslubu, renkli eş anlamlıların kullanımı eserin diline özgüdür. Bütün bunlara rağmen eserin dili çekici, edebi değerlerin eşliğinde, üslubu güzel, dikkat çeken, görece sade ve okunaklıdır.

Yazar olayları anlatırken gerektiğinde konuyla ilgili şiirlerden alıntılar yapmış ve şiirlerin yazarlarının isimlerini yukarıda belirtildiği gibi birçok yerde zikretmiştir. Mısra, beyt ve rubai şeklindeki bu şiir parçaları esas olarak takarub behrindedir, çünkü bu behr çeşitli muharebelerin tasviri için çok uygundur. Ayrıca yazarın Allah kelamı, hadis ve rivayetlerden uygun yerlerde alıntı yapması kitabı daha da çekici, kolay ve okunaklı kılmaktadır. Eserin değerini artıran bir diğer husus ise Safevi döneminin ilk yıllarında yaşamış önemli şahsiyetleri, emirleri, sanatçıları ve yazarları anlatmasıdır.

Bu kitabın günümüze ulaşan çeşitli yazma nüshaları İran'da ve yurtdışındaki kütüphanelerde saklanmaktadır. Eserin el yazmaları Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki Tübingen Üniversitesi kütüphanesinde, British Museum kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

Çalışmamızda kullandığımız nüsha, Muhammed Ali Cerrah tarafından düzenlenen 393 numaralı nüshadır. Bu yazma, Yezd Vezirliği Kütüphanesi yazma listesinin birinci cildinde "Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi" başlığı altında ilk ve son sayfalarının resmi ile tescil edilmiştir.

Sözü edilen yazmanın kiraz rengi bir kapağı vardır. Kitabın boyutu 25x13 sm'dir. Metnin boyutu 19.5x8 sm, satır sayısı 17, sayfa sayısı 414 Semerkant sayfadır.

Her sayfanın yukarı kısmının ortasında, sayfa sırasına uygun olarak sayfanın ilk satırından birkaç santimetre yukarıda "Ey uğur önderi" yazılıdır. Birinci sayfada nastaliksatırında koyu harflerle "Bismillahirrahmanirrahim ve bihi nastain" cümlesi yazılmıştır. Kitabın son sayfasında Arapça olarak şu ibare yer almaktadır: "Tarihçi Emir Mahmud ibn Handmir'in bu mübarek tarih kitabı, 1005 Cemadu'l-Evvel ayının ikinci Çarşamba günü melik ve mebud Allahın yardımıyla tamamlandı." Bu da kitabın yazıldıktan 48 yıl sonra nüshasının oluşturulduğunu gösterir.

Safevilerin Kökeni ve Şah İsmail'in Askeri-Politik Faaliyeti

Emir Mahmud'un eseri Allah'a ibadet (minacat), Peygamber'i övmek (nat) ve ardından kitabı yazma sebebi ile başlar. Daha sonra Şah İsmail Safavi'nin şeceresi hakkında bilgi verilir ve onun Şeyh Safiyaddin Erdebili'den sonraki ata - babalarından bahsedilir.

Emir Mahmud Handmir'in Zeyli-tarihi - "Habibüs-siyer" eseri Safevilerin soyunu, seleflerinin dini ve siyasi faaliyetlerini, İsmail Safevi'nin doğuşunu, çocukluğunu, yönetimi sırasında meydana gelen siyasi olayları yansıtır.

Emir Mahmud Handmir Şah İsmail'in şeceresi hakkında bilgi verirken şunları yazar:

"Peygamber sülalesini sevenlere, Mürtaza övlemlerinin nesebini araştıranlara gizli kalsın ki, merhum şahın nesebi beş vasite ile vilayet rehberine, keramet sahibine, imametin sığınacağına, hidayet önderine dayanır. Akrabalığı Arapların Peygamberine, Ali'ye, eş-Şeyh Safiyül-Hakk vel-hakika, İshak Erdebili (Allah bizi mukaddes ve nurlu ruhuyla aydınlatsın) vasıtasıyla ulaşır. Onun soyunun güzelliğinin kökeni yedinci İmam Museyi - Kazım'a (Allahın salâmı olsun ona) şu şekilde ulaşır: Ebul-Muzaffar Şah İsmail ibn Sultan Haydar ibn Cüneyd ibn Şeyh İbrahim ibn Şeyh Hâce ibn Şeyh Sadraddin Musa ibn Zubdatul-Kemalul-afak Şeyh Safiaddin İshak ibn Şeyh Aminuddin Cabrail ibn Şeyh Saleh ibn Kutbuddin ibn Selahaddin er- Reşid ibn Muhammed el-Hafız-i kalamillah ibn Avaz ibn Firuzşah ibn Muhammed ibn Şarafşah ibn Muhammed ibn Hasan ibn Muhammed ibn İbrahim ibn Cafer ibn Muhammed ibn İsmail ibn Muhammed ibn Ahmed Arabi ibn Ebu Muhammed el-Kasım Hamza ibn el-İmamul-Hummam Musa el-Kazim aleyhisselam."

Safevi hanedanının şeceresi dönemin diğer kaynakları olan İskender bey Münşi Türkmanın "Tarihi - alamaraye-Abbasi", Anonim yazarın "Tarih-i alamara-yi Şah İsmail" ve diğer kaynaklarda Emir Mahmud'un yansıdığı şekilde anlatılmaktadır.

Dönemin araştırmacısı N. Musali şöyle yazar:

“14. yüzyıldan beri Safevilerin bir şekilde Seyyidlerin soyundan geldiğine dair bazı rivayetler var olmuş ve Safeviler bu faktörü, iktidara geldikten sonra yönetimlerinin meşruiyetini haklı çıkarmak için yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Safevi yazarları bile çeşitli soy tablolarını derleyerek Firuzşahi'yi İmam Musa el-Kazım aracılığıyla peygamberlerin ve imamların soyundan gelenlere bağlamaya çalışmışlardır. Fakat yapılan araştırmalar sonucunda “Firuzşah'tan Şeyh Safi'ye kadar olan şecere genel olarak doğru olmakla birlikte, Firuzşahi'yi yedinci İmam Musa el-Kazım'a bağlayan 14 kuşaklık şecerenin Safevi sarayında yaşayan yazarların hayal ürünü olduğu ileri sürülmüştür. Tarih yazıcılığı, Firuz Şah'ın Güney Arabistan'dan (Yemen), Kürdistan'dan ve hatta İran vilayetinden taşınarak Azerbaycan'ın Erdebil bölgesine geldiğini iddia ederek Safevi atalarını Türk olmayan etnik gruplarla ilişkilendirmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Ancak araştırma derinleştikçe, yerli ve yabancı bir takım bilim adamları, Safevi atalarının Türk kökenli olduğunu reddedilemez delillerle ispatlamışlardır.”

İranlı tarihçi Ali Ekber Vilayeti, şunları kaydetti: *Safevilerin, Müminlerin Emiri (as) ve Peygamber (s.a.v)'in soyundan gelmeleri, Sünnilere, yani batıda Osmanlılara ve doğuda Özbeklere karşı verdikleri savaşta onlara çok yardımcı oldu.*

Profesör Faruk Sümer şunları kaydeder: *Aslında bu hanedanın Seyyidlerle hiçbir bağlantısı olmamıştır. Safevi hanedanı Şeyh Cüneyd'den sonra Seyyid olduklarını iddia etmeye başlamış ve kendilerini Hz. Ali (as)'nin soyundan saymışlardır.*

Emir Mahmud, Safevilerin şeceresini anlattıktan sonra Şeyh Safiyüddin Ardabili'nin hayatı ve eseri hakkında bilgi verir. Onun çocukları ve Şah İsmail'den önceki haleflerinden bahseder.

Emir Mahmud, Safevi hanedanının Şeyh Safiyüddin ile başlayan dini faaliyetinin Şeyh Cüneyd döneminden itibaren siyasi mücadele aşamasına girdiğini yazar:

“İbrahim'den sonra oğlu Cüneyd, Ehl-i Bey'tin başına geçti. Cüneyd ile ataları arasındaki fark, insanları sadece manevi konuda yönlendirmekle kalmamış, aynı zamanda onları savaşa ve mücadeleye teşvik etmesiydi. Böylece iki Irak'ın ve Azerbaycan'ın hükümdarı Karakoyunlu Türkmenlerinden Cihanşah, otoritesinden korkarak bir dizi elçi göndererek Cüneyd'e Erdebil'den ayrılıp istediği yere gitmesini teklif etti. Sonuç olarak Cüneyd, Safevilerin seçkin temsilcileri ve çok sayıda sufi ile birlikte "Uzun Hasan" olarak tanınan Ebu Nasr Hasan bey Akkoyunlu'nun idaresi altındaki Diyarbakır'a gitti. O dönemde Uzun Hasan ile Karakoyunlu

hükümdarı Cihanşah arasında düşmanca ilişkiler vardı, bu nedenle Uzun Hasan, Sultan Cüneyd'in gelişini iyiye işaret olarak nitelendirdi ve sonuç olarak aralarında dostluk ve birlik kuruldu.”

Emir Mahmud'un kitabında bahsettiği bu bilgiler, dönemin bir başka kaynağı olan "Tarih-i alamara-yı Şah İsmail" tarafından da teyid edilmiştir:

“Hasan Bey Akkoyunlu Diyarbakır'daki Türkman cemaatinin hükümdarıydı... duydu ki, Mirza Cihanşah'ın korkusundan yurdunu terk eden [Cüneyd] Diyarbakır'a gelmektedir. Buyurdu ki, el ağsakkalları atlarına binip onu 2-3 menzil uzakta karşılasınlar ve kendisi de akrabalarıyla birlikde atlara süvar olarak [Cüneydi] karşılamak için 1 menzil yol kat etti. Uzaktan Sultan Cüneydi görünce piyade oldu, birbirlerine yaklaştılar, sarıldılar ve selamlaştılar. [Hasan Bey] müritlerine büyük izzet gösterdi ve Sultan Cüneyd üç yıl onun yanında kaldı.”

Yazar, Şeyh Cüneyd'in sonraki faaliyetlerini şöyle anlatır:

“Bir süre sonra Cüneyd Erdebil'e döndü. Mirza Cihanşah bu olayı öğrenir öğrenmez Emir Hasan Bey ile Sultan Cüneyd'in akrabalığında korkarak savaşa hazırlandı. Sultan Cüneyd on bin mürüdiyle Şirvan obasına doğru yola çıktı. Şirvan Emiri Sultan Halil (Halilullah), Sultan Cüneyd'i engellemeye çalıştı. Kamil bir mürşid karşısında ölümü ihlasın en yüksek derecesi sayan Safevi savaşılarının birçoğu savaşta öldürülmüş ve Sultan Cüneyd esir alınarak Cihanşahın sarayına gönderilmiş ve orada Şah'ın emriyle öldürülmüştür.”

Emir Mahmud, Şeyh Cüneyd'in Karakoyunlu Cihanşah'ın sarayına getirilip öldürüldüğünden bahsetse de çoğu kaynak Safevi Şeyhi'nin savaşta öldüğünü belirtir. Bu yazarların eserlerinde belirtilmektedir ki:

“Cüneyd'in "Çerkes ülkesine gitme bahanesiyle Şirvan'ı ele geçirmeye geldiğini" öğrenen Şirvanşah Sultan Halil, 20 bin kişilik kusursuz bir ordu hazırladı. Tabersaran hükümdarı Ebul-Masum hamı ve Karakoyunlu Cihanşah da isteği üzerine kendisine yardım için 5 bin asker gönderdi. Cüneyd'in "Sufileri", 30.000 kişilik birleşik bir müttefik ordusuyla karşı karşıya kaldı. Yoğun muharebe sonucunda Safevi ordusu ağır bir yenilgiye uğradı ve Cüneyd öldürüldü.”

Belirtmek gerekir ki Şeyh Cüneyd'in savaşta öldüğü bilgisi daha doğrudur. Bu bilgi modern tarihçiler tarafından da doğrulanmaktadır. Böylece bu muharebe, 11 cemadiy ul-evvel 864/ 4 mart 1460 tarihinde, Samur Nehri'nin sol yakasındaki Kıpçak köyü yakınlarında Tabersaran'da meydana geldi. Savaşta şehit olan

Şeyh'in cenazesi Azerbaycan'ın Gusar ilçesine bağlı Hazra köyüne defnedilmiş, H. 951/1544-45 yılında Şah Tahmasb onun anısına burada bir türbe yaptırmıştır.

Sultan Cüneyd'den sonra babasının yerine, Uzun Hasan'ın yeğeni olan oğlu Sultan Haydar geçti. Cüneyd'in oğlu ve halefi Haydar, atalarının başlattığı hareketi sürdürdü. Şeyh Haydar, müritlerine onları diğerlerinden ayırt etmek için on iki şeritten oluşan yün bir sarık takmalarını söyledi ve ardından onlara "kızılbaşlar" denilmeye başlandı.

Sultan Haydar'ın saltanatı sırasındaki en büyük olay, babasının intikamı ve Şirvanşah'a karşı yapılan savaştır. Bu savaşta Sultan Haydar öldürülmüş, Akkoyunlu Yakub Bey'in emriyle oğulları Ali, İbrahim ve İsmail, Fars kalesi İstahr'da tutuklanmıştır.

Emir Mahmud bu olayı şöyle yorumluyor:

“Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail 25 Receb 892 (1487) tarihinde doğmuştu. Sultan Haydar'ın üçüncü oğludur. Şeyh Haydar'ın (1488) ölümünden sonra Safeviler, en büyük oğlu Sultan Ali'ye biat ettiler. Akkoyunlu hükümdarı Yakup Mirza Şeyh Haydar'ın oğullarının kendisiyle savaşımlarından korkarak emirlerinden Sultan Ali'yi annesi ve kardeşi (Alemlaş beyim) ile birlikte Şiraz'a götürüp Mansur bey Pornak'a teslim ederek istahr kalesinde hapse aldılar.”

Sultan Yakub'un ölümünden (1490) sonra, Akkoyunlu tahtı için şehzadeler arasında mücadele başladı. Ağırıklı olarak Şehzade Baysungur ile Rüstem Mirza arasında geçen bu mücadelede akrabası Rüstem Mirza galip gelerek iktidarı ele geçirdi (1492). Dedesi Şirvanşah Farruh Yaşar'dan askeri yardım alan Baysungur, yeniden güç kazanmak için hazırlıklara başladı. Bundan korkan Rüstem Mirza, Erdebil şeyhlerinin siyasi otoritesini ve askeri güçlerini kullanmak üzere Şeyh Haydar'ın ailesini hapisten çıkararak Tebriz'e getirdi. 1493 yılında Akkoyunlulu Rüstem Mirza ve müttefiki Sultan Ali'nin ordusu ile Baysungur'un taraftarları ve ona yardım eden Şirvanşahların askeri güçleri arasında bir muharebe meydana geldi. Bu muharebe, Baysungur'un ölümü ve Şirvanşah'ın kaçmasıyla sona erdi.

Kızılbaşların artan etkisinden korkan Rüstem Mirza onlara karşı mücadele etmeye başladı. Emir Mahmud bu konuda şunları yazıyor:

“Belede mevkiine vardığı gün, Sultan Ali'ye malum oldu ki, ölümü ve hayatı taktir eden irade duygusu Rüstem Bey'in zehirli kılıcından şehadet şerbetini içen ve dünya sevabın göre bu hayattan köçen o hazret gibi bir

insan olmalıdır. Mecburiyetten sufi emirlerini çağırdı, onlara olayı haber verdi ve taxtına Sultan İsmaili oturttu. İsmail, ağabeyi İbrahim ve yaklaşık 200 müridi ile Gilan'a sığındı.”

Tarihçi Gıyasüddin Handmir de kitabında bu olay hakkında şunları yazmıştır: *Hüseyn bey Lele Şamlu, Hadim bey Talış, Dada bey Zülfügar ve bazı Sufi emirleri Gilan seferini uygun görüyorlar. O hazret (İsmail Safevi - M.A.) 200 müridi ile o eyalete gider ve Lahican'a ulaşır.*

İskender Bey Münşi, eserinde Handmir'in "Habibüs-siyer" isimli eserine atıfta bulunarak şunları not eder:

“Onlar Raşt'ta bir süre kaldıktan sonra Gilan'ın kuzeyine doğru gittiler. Gilan Valisi Ali Karkiya kendilerine büyük saygı ve hürmet gösterdi. Bir süre sonra İbrahim öldü ve İsmail altı yaşına kadar Gilan'da kaldı. Bu süre zarfında Mevlana, Şemseddin Lahicani'den Kur'an-ı Kerim okumayı öğrendi. Bu dönemde Mirza Ali Karkiya ve kardeşi Sultan Hasan onun için ellerinden geleni yaptılar.”

Akkoyunlu Rüstem Bey'in (1497) öldürülmesinden sonra Türkmenler arasında ihtilaf ve iç çekişme olduğunu gören İsmail Safevi, Gilanı terk etmek kararına gelerek 906'da (1500/1501) Gilan'dan ayrıldı.

Emir Mahmud, İsmail Safevi'nin Azerbaycan'da iktidara gelişini şöyle anlatır: “Bir süre sonra (İsmail Safevi - MA) Lahican'dan Erdebil'e gitmeye, burada kısa bir süre kalmaya, taraftarlarıyla istişare etmeye ve Gürcistan'ı fethetmeye karar verdi. Destekçilerinin sayısı başlangıçta 300 kişiydi. Ancak Irak ve Azerbaycan'dan çok sayıda mürit ona katılarak çevresindekilerin sayısını 1500'e çıkardı. Cahanşahın torunu Sultan Hüseyin Barani, yolda İsmaili yanına davet etti. Ancak bu ziyaretten ihanet hissedilen Şah, geceyle Çukursede doğru hareket etti ve oradan Gözalama'ya gitti.

Yazar, İsmail Safevi'nin Çukursad'a ve oradan da Erzincan'a gelişi, her geçen gün taraftarlarının sayısının arttığını, taraftarlarının sayısı, bu dönemde kendisine katılan Türkmen emirleri hakkında genel bilgiler vermiştir.

Emir Mahmud, İsmail Safevi'nin Şirvanşahlarla mücadelesi hakkında da bilgi veriyor. Yazar, Şirvanşahlarla yapılan savaşta Şirvanşahların asker sayısının 10 bin olduğunu belirtmektedir.

Gıyasüddin Handmir, *bu savaşta İsmail'in savaşçılarının sayısının 7 bin olduğunu ve Farruh Yassar Şirvanşah'ın askerlerinin sayısının 6.000'i piyade olmak üzere 20.000 olduğunu* belirtiyor.

Abdi bey Şirazi "Takmilatul-Ahbar" adlı eserinde İsmail'in savaşçı sayısını 12 bin, Şirvanşah'ın asker sayısını 20 bin olarak belirtmiştir.

Giyasüddin Handmir, Kızılbaşlar ve Şirvanşahlar arasındaki savaş hakkında şunları yazıyor:

"...Farruh Yaser savaşın başlarında başarılı oldu ve İsmail'in ordusunu sağ ve sol kanattan kırmaya başladı. Farruh Yaser'in kara piyadeleri de İsmail'in adamlarının çoğunu öldürmeyi başardı. İsmail'in ordusunun bozguna uğradığını gören Şirvanşah, savaşı bir an önce bitirmek ve tam bir zafer kazanmak için süvarilerine taarruz emri verdi. Şirvanşah'ın süvarilerinin saldırısı, piyadelerinin kızılbaşlara ok atmasının engelledi ve bu hata, piyadelerin savaşta aktif olarak yer almasını neredeyse engelledi. Askerleri arasında bulunan İsmail ise Şirvanşah'ın süvarilerinin saldırısını seyrederek büyük bir cesaretle onlara saldırdı. Safeviler, yenilginin eşiğindeyken, savaş alanında İsmaili görünce, ona destek olmak için sağ ve sol kanatlardan cesurca saldırdılar. Bu savaşa katılan 14 yaşındaki İsmail, kahramanlığı ve taraftarlarının yardımıyla Şirvanşah'ın birçok askerinin yenilgiye uğramasına ve kaçmasına neden oldu. Şirvanşah bu savaşta öldürüldü..."

Emir Mahmud, ünlü Şirvanşahlar kalesi - Gülistan kalesinin Kızılbaşlar tarafından kuşatılması hakkında da ilginç bilgiler veriyor. Yazar şunları kaydeder:

"Şah İsmail, Bakü kalesini aldıktan sonra Gülistan kalesini ele geçirmeye karar verdi. Fakat bu nedenlerle kalenin kuşatmasından vazgeçti. İlk sebep şu idi ki, Şah İsmayıl bir gün duvarın kenarında ağac altında oturmuş ve kaleni ele geçirmenin yolları hakkında düşünüyordu. Bu zaman kala içinden bir şahs yardım dileyerek padşahıtan aman diledi ve dedi ki, bu kalede yerleşen yoksullar ve miskinlere zehir yetirmekten ve onlara düşmanlık etmekten imtina ederek merhamet kapılarını kalede olanların yüzüne açınlar ve bu olacağı taktirde, şübhesiz ki, onun mutluluğunun, şan- şöhretinin, celal ve izzetinin artmasına sebep olacaktır; İkinci sebep, bir abid rüyasında görür ki, Gülıstandan olan bir şahs ona deyor ki, Şah İsmayıl Şirvanı zapt ederken, niyet eylemişti ki, gözünü Gülıstandan çeksın. Şah bu rüyaya inandığından dedi: "Söz verdiğim gibi amel ediyorum, rahatlık ve emniyet kapılarını bu diyar acizlerinin ve miskinlerinin üzüne açıyorum; Üçüncü sebep ise, Şahın Karadağdaki temsilcisi Şeyh Alinin yanından ulak gelip bildirdi ki, Emirzade Elvend Nahçıvan'da eğlenir ve Muhammed Karaca'yı Azerbaycandan olan bir grup askerle Şirvana gelmesi için Gence'ye gönderip ve o taraftan bu vilayete dikkat yetirmek için Hasan bey Şekeroğlunu Germruda gönderir..."

Diğer tarihi kaynakların üçüncü neden hakkında daha fazla bilgi verdiğini, ancak diğer iki neden hakkında bilgi vermediğini belirtmek gerekir.

Safevi dönemindeki birçok kaynak İsmail Safevi'nin Gülistan kalesinin kuşatmasından vazgeçmesini farklı yorumlamaktadır. İskender bey Münşi Türkmen bu konuda şunları yazıyor: “Şirvan vilayetinin en yüksek ve en meşhur kalelerinden biri olan bu kale kuşatıldı. Kuşatma sırasında gayb aleminin haberlerini getiren melek o hazrete Azerbaycan tahtına ve sultanlığına çıkacağıının müjdesini verdi...O hezret azemetli emirleri çağırıp onlara dedi: “Size Gülistan kalesi lazımdır, ya Azerbaycan tahtı?”. Mukaddes Safevi hanedanına inananlar, vefa ve hikmet dünyasına dalıp, ilham dilinin sıdk sözlerini beyan ederek, bu fikri düzgün sandılar, Azerbaycan tahtının müjdesiyle öz sevinc sözlerini Keyvan eyvanınadek ucaldılar”.

Ahsanut-tavarih bu olaydan şöyle bahseder:

“İskender şöhretli kağan Hüseyin bey Lele, Abdal bey Dada, Muhammed bey Ustaclu, Abdi bey Şamlı ve Hadim bey gibi yenilmez devletin direklerini çağırarak onlara dedi ki 'Azerbaycan mı yoksa Gülistan kalesi mi istiyorsunuz? Onlar Azerbaycan dediler. O hazret buyurdu ki, dün gece yanıma dinin imamlarından ve doğruluk yolunun rehberlerinden [biri] gelib [dedi ki,] eğer Azerbaycanı istiyorsanız, Gülistan kalesinin eteklerinden kalkın. Bundan sonra o hazret Azerbaycana yollandı.”

Kaynakların verdiği bilgilerden şu sonuca varılabilir: Şah İsmail, Gülistan kalesinin kuşatmasından vazgeçerek Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'e gelerek rüyasında kendisine müjdelenen Azerbaycan tahtına çıkarak Safevi devletinin temellerini atmıştır.

Emir Mahmud eserinde, Akkoyunlu hükümdarı Elvend Mirza ile İsmail Safevi'nin Azerbaycan tahtı için verdikleri belirleyici mücadeleyi şöyle anlatmıştır:

“Bu savaşta Latif bey, Seyyid Gazi ve Musa bey gibi Elvend'in büyük komutanları öldürüldü. Emirzade Elvend da küçük bir grupla Azerbaycan'a kaçtı. İsmail ve Safeviler, Şarur savaşında büyük bir kahramanlık göstermişlerdir. İsmail'in müritleri onun savaş alanında cesurca savaştığını görünce, savaş meydanlarında Kızılbaşların sloganlarını atmaya başladılar: “kurban olduğum, sadaka olduğum, pirim, mürşidim” Elvend Bey'in büyük ordusuna saldırdılar ve onu yok ettiler. Elvend Bey savaş alanından kaçarak Erzincan'a çekildi. Bu muharebede İsmail'in ordusu büyük ganimet elde etti. İsmail bu ganimetleri ordusuna dağıttı. Bir gün sonra Tebriz'e doğru ilerledi ve şehre galip olarak girdi.”

1501'de İsmail, Şarur ovasında yapılan savaştan sonra Akkoyunlu hükümdarı Elvend Mirza'yı yenerek başkent Tebriz'e girdi ve dedesi Hasan'ın yasal halefi

olarak şahlık tahtına oturdu. İmamlığı (Şii mezhebi - M.A.) resmi devlet dini olarak ilan eden Şah İsmail, "On İki İmam" adına hutbe okuttu ve kendi adına para bastı. Böylece I. Şah İsmail, Akkoyunlu hanedanının (I. Şah İsmail'in annesi Alemşah beyim Uzun Hasanın kızıydı-A.M.) yasal halefi olarak Azerbaycan'da iktidara geldi ve Safevi hanedanının resmi yönetimini ilan etti.

Emir Mahmud Şah İsmailin tahta çıkışıyla ilgili olarak şöyle yorum yapmaktadır:

“...Muzaffer padişah amacına ulaştığına için saltanat bayrağını dalgalandırdı, türkmanların (ağqoyunluların-M.A.) zulmünü sona erdirdi. Sünniliyin zaferi nedeniyle uzun süredir gölgede kalan imamiye mezhebini tekrar yükselterek zahire çıkardı ve masum imamların (s) adlarını yeniden ucaldarak onlara ziyet verdi.. O dönemde Azerbaycan memleketi gazilerin kılıncının hesabına cahillerden temizlendi, hakk dini ve on iki imam mezhebi refah ve güzellik tapdı. Şah tahta çıkmakla zulm ve esareti dünyada aradan kaldırdı adalet ve ehsan kapılarını onun sakinlerinin ve yurttaşlarının yüzüne açtı.”

Emir Mahmud da eserinde Şah İsmail'in Tebriz'de iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra yaptığı savaşlar hakkında bilgi vermektedir. Ona göre bu savaşlardan bazıları şahın önemli savaşları olarak kabul edilir. Bu savaşlardan biri Özbek hükümdarı Şahbey (Şeybek Han Özbek - M.A.) ile yapılan savaştır. Emir Mahmud Şah İsmail'in Horasan uğrunda Şahbey ile savaşını şöyle anlatır:

“...Şah Şahican Merve doğru ilerledi. Şahbey o şehrin kalesinde saklanarak Ubeyd Han'ın kendisine yardım göndermesini beklemiştir. Bu süre zarfında Şah'ın birlikleri ile Özbekler arasında bir takım çatışmalar yaşandı. Sonda Şah karara geldi ki, biraz geri çekilsin ki, Şahbeyde şaha koşunlarının zayıf olduğu izlenimini yaratsın, böylece onu kaleyi terk etmeye zorladı. Şahbey de karşı tarafın korktuğunu düşündü. Ertesi sabah, o ve ordunun bir kısmı kızılbaşlarla savaşmak için hareket etdi. Şahın korumaları haberi ona anlattı. Şah, askerlere, düşman yaklaşıp kadar Mahmudabad Köprüsü yakınında durmalarını ve ardından hızla geri çekilmelerini emretti. Şahbey, bu hızlı geri çekilmenin karşı ordunun bir kaçışı olduğunu düşünerek ordusuyla birlikte köprüyü geçti. O anda Şah orduya hazır olmasını emretti ve kendisi ordunun ortasında durdu. Şahbey onları görür görmez çok pişman oldu. Komutanlarından biri olan Canvefaya dik durması ve direnmesi talimatını verdi. Ancak Canvefa onu lanetlemeye başladı ve şöyle dedi: “Kızılbaş Şah'ın ordusu iyi silahlanmış ve onları yenemeyiz. Bizi katletmeden önce neden bizi dinlemedin?” Sonra Kanber ve Canvefa Şah'ın ordusuna saldırdı

ve birçoğunu öldürdü. Böylece şah tacı başından aldı, zafer için Allaha dua etti ve düşmana saldırdı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Özbek ordusunda yenilginin emareleri kendini göstermiş ve nihayet Canvefa ve Kanber Bey Kızılbaşlar tarafından yakalanarak Şah'a getirilmiştir. Şah, onlara Şeyhbeğ Han'ın ikametgahını sordu. Dediler. Savaş alanında olabileceği ortaya çıktı. Kızılbaşlar onu ölümler arasında aradılar ve onu yaralıları arasında diri buldular, kafasını kesip şahın huzuruna götürdüler.”

Emir Mahmud, Marv (1510) zaferinden sonra Horasan'daki olayları, Safevilerin Babür Şah ile ilişkilerini, Kızılbaş Emiri Necmi Sani'nin Özbeklere yenilmesini ve Şah İsmail'in Horasan'da Özbekleri yenmesini kitabında anlatmıştır. Yazar, Şah İsmail'in Horasan'da Özbekleri mağlup etmesini şöyle anlatmaktadır:

“Şah, Özbeklerin Amu Derya Nehri'ni geçip Horasan'da iktidara geldiğini duyunca, Kalpuş yaylağındaki Şiraz hükümdarı Halil Sultan'a Horasan'a asker göndermesini emretti. Ubeyd Han bu haberi duyunca saklanmak için Maverünnahre gitti. Herat hükümdarı Teymur Sultan da onun gibi davrandı. Geri çekilirken, aralarında Emir Muhammed Miryusifi'nin de bulunduğu pek çok kişiyi zorla yanlarına aldılar. Şah Meşhed'e gelip ziyaret ettikten sonra Badgis'e doğru hareket etti. Bu toprakları Timurlulardan geri aldıktan sonra Div Sultanı Belh'i hakim olarak tayin etti ve burada birkaç gün kaldıktan sonra Azerbaycan'a dönmeye karar verdi.”

Emir Mahmud'un eserinde Şah İsmail'in Osmanlılarla ilişkileri hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Yazar eserinde Şah İsmail ile Sultan Selim arasındaki ilişkiyi kısaca şöyle anlatmaktadır: *Büyük bir ülkeye sahip olan Sultan Selim, bulunduğu konuma rağmen başka topraklara göz dikmiş, Irak ve Azerbaycan'ı gasp etmek istemiştir. Bu yüzden padişaha bir elçi gönderdi. Şah bu iddiayı öğrenince Sultana bir mektup göndererek "biz de topraklarımızı ele geçirmeyi düşünüyoruz" dedi.*

"Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb" adlı eserde Çaldıran Savaşı ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“Savaş sırasında Osmanlılar mevzilerini güçlü zincirlerle tahkim ettiler ve tüfekçiler bu zincirin ortasında savaştı. Çevresindekiler Şah İsmail'e bu hazırlıklar yapılmadan önce saldırılmasını önerdiler. Ancak Durmuş Han gibi bazı kimseler bu fikri reddeder ve Şah da Durmuş Han'ın sözlerini ona çok inandığı için kabul eder. Fakat top kullanımı ve deneyimi, Osmanlı askerinin çok sayıda olması nedeniyle savaş alanı Safevi birliklerinin ölüm meydanına dönüşmüştür.”

Tarihçi daha sonra şöyle yazar: *Savaşı kaybeden Şah İsmail, Darezin vilayetine gidiyor. Tebriz'de geçici olarak iktidarı ve tahtı ele geçiren Osmanlı Padişahı yurduna dönmüş, Şah İsmail bunu öğrenince Tebriz'e dönüp tahtına yeniden oturmuştu.*

Genel olarak, Şah İsmail'in saltanat dönemine ait olaylar Emir Mahmud'un eserinde kısaca ve genelleştirilmiştir. Yazar, Şah İsmail dönemindeki olaylardan kısaca bahsetmesini şöyle anlatmaktadır:

“Bu bilgileri sunmaktaki maksat, devrin hükümdarı Şah Tahmasb ile ilgili olayları anlatmaktır. Bu kitap aynı zamanda cennetmekan şah (Şah İsmail - M.A.) dönemini kapsayan çeşitli olayları da anlatır. Diğer olayların hakkında bilgisizlik, olayların kısa olarak anlatılmasına yol açtı ve yazılarda Horasan'ın fethi ve diğer bazı olaylara atıfta bulunuldu...”

Yazarın kendisinin de işaret ettiği gibi Şah Tahmasb ile ilgili olayların anlatılması, Safevi devletinin diğer bölgelerinde olaylar hakkında nispeten az bilgisinin olması ve asıl amacının Horasan'daki olayları aydınlatmak olması, Şah İsmail'in hayatı ve faaliyeti hakkında kısaca bilgi vermesine neden olan faktörlerden olmuştur.

Şah I. Tahmasb Döneminde Azerbaycan Safevi Devleti

Azerbaycan Safevi devletinin kurucusu Şah İsmail I, H. 19 Receb 930 (23 Mayıs 1524) tarihinde 37 yaşında vefat etmiştir. Şah İsmail'in ölümünden sonra 10 yaşındaki en büyük oğlu Abul-Muzaffar Tahmasb Bahadır Han (1514-1576) Safevi tahtına çıktı.

“Zeyli Tarihi - Habibüs-siyer” kitabının ikinci bölümü Şah Tahmasb'ın doğumundan, çocukluğundan taç giyme töreninden 957'ye (1550/1551) kadar olan olayları yansıtmaktadır.

Şah İsmail Safevi'nin büyük oğlu Tahmasb, 918'in Zilhicce ayının 26'sında (1514/2626) doğdu ve babasının emriyle bir yaşında Herat'a götürüldü.

Emir Mahmud, eserinde Şah Tahmasb'ın doğumunu özel bir sevinç ve mutlulukla anlatmaktadır:

“Daha önce de belirttiğimiz gibi, 918. il dairesel sema gibi muhteşem felek görüntüsü almış İsfahan şehrinin kış aylarında, o kıymetli dürr (inci) ışıktı saçdı...”

بر اوج خلافت درخشنده ماهی

جهان گشت آباد از فر شاهی

بود حضرتش را محقر سپاهی

چه ماهیید با خیل انجم

Dünya abadlaşdı şahlık azametinden

Hilafetin zirvesine ay ışık saçdı.

Nice bir ay idi ki, güneş ulduz destesi ile
hüzurunda müti bir ordu idi.

Künyesi Abulfath olan o doğulmuş çocuk Tahmasb adlandı”.

Emir Mahmud, Tahmasb'ın doğumunu şu şekilde anlatmaktadır: *Allah'ın izniyle ve Şah İsmail'in dualarıyla, 918 kışında Tahmasb doğdu. Künyesi Abulfath ve adı Tahmasb old..*

İskender Bey Münşi de bu olayı eserinde şöyle anlatmaktadır: *Cem makamlı cennetmekan (cennetlik), alışan (şam yüce) şahın şehzadeler zümresinin izzeti ve büyük övladı Tahmasb galibiyet bahtlı Kesra tahtına layıktı. O hazretin saadetli tevellütü (doğum tarihi) 919-cu ilin zilhicatül-haram ayının yirmi altısında (1514, 26 şubat) Çarşamba gününde İsfahana mahsus Şahabad kentinde doğdu.*

Tahmasb Mirza'nın ismi eserde 921 (1515/16) sonlarında Horasan'daki kıtlıktan bahsederken geçmektedir:

“921 yılı sonlarında Kayn vilayetinin hakimleri Emir Han Musullu ve Div Sultan, Belh'ten Şah İsmail'in sarayına gittiler. Muzaffer Kağan, Sultan Hüseyin Mirza'nın torunu Mirza Muhammedzama'nın isyanı ve Emir Orduşah'ın Cagçaran vilayetindeki keyfiliği hakkında bilgilendirildi. Şah, Horasan ve çevresindeki ihtilafları sona erdirmek için bu bölgelere bir vekil tayin etti. O, Semnan ve Damgan'dan Amu Derya kıyılarına kadar olan Horasan vilayetinin hilafetinin nuru olan Abulfeth Tahmasbe verilmesini, Emir Han Musullu'nin lalası olarak görevlendirilmesini ve vezirlik görevinin Emir Muhammed Yusuf'a bırakılmasını emretti.”

Emir Mahmud eserinde Tahmasb'ın tahta çıkışını şöyle anlatır:

"Şah İsmail'in öğlene yakın vefatından sonra Div Sultan ve Köpek Sultan, Şah'ın vasiyeti üzerine Tahmasb'ı tahta geçirip başına taç koydular.

عدل پدیرت شکسته کرد درست	جدت ورق زمانه از ظلم بشت
هان تا چه کنی که نوبت دولت تست	ای بر تو قبای سلطنت آمده چست

Baban zamanın sayfasını zulmden temizledi,
Atanın adaleti uğursuzluklarını düzeltti.

Ey sultanlık cübbesini tez (çabuk) geyinmiş,
İndi ne yapacaksın? Senin rehberlik sırandır”.

Genç Şah Tahmasb'ın saltanatının ilk yıllarında Safevi sarayındaki siyasi durum istikrarsızdı ve emirler arasında siyasi konum için ciddi bir mücadele vardı. Safevi

sarayında bu mücadele esas olarak Div Sultan Rumlu, Çuha Sultan Tekeli, Hüseyin Han Şamlu arasında olmuştur.

Emir Mahmud olayları şu şekilde anlatır:

“Şah Tahmasb'in dönüşünden sonra şahın müşaviri Hüseyin Han Şamlu ile şahın vekili Çuha Sultan Tekeli arasında münakaşa çıkmış ve birbirlerini öldürmeye çalışmışlardır. Münakaşa sonucunda Çuha Sultan öldürüldü. Bu, şah ile Hüseyin han arasında düşmanlığa yol açtı. Hüseyin Han'ın yakın adamlarından biri olan Basdangara, Şah'ın kabına zehir döktü. Şah bunu işitince Basdangara Mavarannahr'a kaçtı. Bu haberi kanimet bilen bazı fırsatçılar, Hüseyin Han'ın kralın zehirlenmesini emrettiği haberini yaydılar. Bu söylenti Şah'ın kinini daha da artırdı ve bunun sonucunda Hüseyin Han yakalanarak paramparça edilmesi emredildi.”

Şah Tahmasb döneminde Safevi devletinin komşu devletlerle siyasi ilişkileri karmaşık, Osmanlılar ve Şeybani ile siyasi ilişkileri ise ağırlıklı olarak askeri nitelikteydi. Bununla birlikte, Babür imparatorluğuyla ilişkiler daha barışçıl ve müttefik ilişkilere dayalıydı.

Emir Mahmud, Şah Tahmasb döneminde Safevilerin Özbekler ve Babürlülerle olan ilişkilerini anlatmayı tercih etmiş ve Safevilerin Osmanlılarla olan ilişkileri bu esere neredeyse yansımamıştır.

Şah Tahmasb'in taç giyme töreninden sonra karşılaştığı en önemli olay, Ubeyd Han Özbek'in Herat'a yeniden saldırması olmuştur. Ubeyd Han, Şeyhbek Han'ın yeğeni Mahmud Sultan ibn Abulhair hanın oğludur. Şeyhbek han, I. Şah İsmail'i devirmek ve İran'daki Şii mezhebini yok etmek için I. İsmail ile savaşa girmiş ve 916'da (MS 1510) Merv'de Şah İsmail ile yaptığı bir savaşta öldürülmüştür. Amcası gibi, cesur savaşçı, acımasız ve mezhepçi olan Ubeyd Han, intikam için ayaklandı.

Şah Tahmasb (1524-1576) döneminde, Özbek Ubeyd han Safevi devletinin doğu vilayetlerine defalarca saldırdı.

Şah Tahmasb döneminde Şeybani'nin Horasan'ı ilk saldırısı 1524'te gerçekleşti. Taarruz sırasında Herat kuşatıldı, ancak güçlü bir direnişle karşılaştı ve Özbek komutanları arasındaki anlaşmazlıklar geri çekilmelerine neden oldu.

Emir Mahmud eserinde bu saldırı hakkında şu bilgileri verir:

“Kralın ölüm haberi geldikten sonra Özbek sultanları bir araya gelerek Horasan'ı ele geçirmeye karar verdiler. Haber Herat sarayına ulaştığında,

Asafi-Sani'nin tavsiyesi üzerine mebuslar, kalelerin korunmasını güçlendirdiler. Köçküncü han, şehir merkezine yarım mil uzaklıktaki Şamina köyünde konaklamış, Ebu Said Sultan'ın ordusu Poldar'dan Farzan köyüne kadar olan bölgede konuşlanmış ve Sevincak han Murad bağında yerleşmiştir. Ubeyd kendisi Ahu bahçesinde konakladı. Herat şehri Özbekler tarafından kuşatıldı.”

Emir Mahmud, Safevi ordusunun bu Özbek yürüyüşü sırasında gösterdiği cesareti şöyle anlatıyor:

“Herat'ın savaş ve katliamla ele geçirilemeyeceğini anlayan hilaf elhi, Durmuş Han'ın vekillerine haber gönderdiler. Haberin içeriği şöyleydi: "İnatçılığı bırak ve şehrin anahtarlarını teslim et... yoksa kılıcımızdan öyle bir darbe alırsın ki başkalarına ibret olur..." "Sam Mirza ve lalası Durmuş Han tehdide tehditle karşılık verdi. Birkaç gün süren bir kuşatma ve işgalcilerle yapılan savaştan sonra, bir gün Durmuş Han öğle vaktinde Sultan Ahmedmirza kulesine çıkıp “Bugün cesur ve yiğit dövüşçülerin savaşını izlemek ve her birini cesaretlerinden ve kahramanlıklarından dolayı ödüllendirmek istiyorum" dedi. Kara Işık olarak bilinen Muhammed bey Gurçibaşı liderliğindeki bir grup cesur savaşçı, Sevincek Sultan'ın düşerge kurduğu Murad bağına doğru harekete geçti. Çatışmalar sırasında çok sayıda Özbek askeri öldürüldü, ele geçirilen çok sayıda at ve silah, esir alınmış Özbek savaşçılarıyla birlikte hana gönderildi.”

Bu zaferden sonra Durmuş han'ın ölümü, Hüseyin han'ın iktidara gelmesi, Safevi devletinde Ustaclu ve Takalu tayfaları arasında çıkan çatışmalar sonucu yaşanan karışıklıklar Özbeklerin yeni bir hücumuna yol açtı. Ubeyd Han'ın Horasan'a ikinci seferi 931 (1524-1525) yılına rastlamaktadır.

Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb'e göre, Özbeklerin Horasan'a saldırısı aşağıdaki olaydan sonra gerçekleşmiştir:

“Önce Horasan'a Şah Tahmasb'in atadığı vali Burun Sultan, mübarek Meşhed'i ziyaret ederken Köpek Sultan tarafından öldürüldü. Emirler arasında çıkan anlaşmazlık, mübarek şehir Meşhed'de Burun Sultan'ın öldürülmesi, Durmuş Han'ın ölümü, Hacı Habibullah'ın öldürülmesi ve haydut şamluların istilası sonucunda başkent Herat halkı arasında çıkan çatışma haberleri Ubeyd Han'a ulaştığında büyük bir ordu toplandı. Amu Derya'yı geçti, ilk olarak Şahican'dan Merve geldi... Özbekler yerel halkın direnişiyle karşılaştı. Meşhed uzun bir kuşatmanın ardından ele geçirildi.”

Ubeyd Han, Meşhed şehrini ele geçirdikten sonra Astraba'ya yöneldi. Zeynal

Han mücadele etse de Özbekler kazandı. Astrabad'ın fethinden sonra Ubeyd Han, oğlu Abdülaziz'i bu şehre hükümdar olarak atadı ve Belh'e doğru yola çıktı. Ubeyd Han 933 kışını (1526/27) Kuryan'da geçirdi ve 934 baharında (1527/28) Herat'ı kuşattı. Hüseyin Han Şamlu kaleyi savunmaya başladı. Ubeyd Han, kale savunucularını zor durumda bırakmak için kalenin yiyecek yollarını keserek kaleye yiyecek taşınmasını tamamen engelledi.

Herat hakimi Hüseyin Han Şamlu Özbeklere karşı direnişini sürdürdü. Özbeklerin bütün saldırılarını geri püskürttü. Herat kuşatmasından yedi ay sonra Şah Tahmasb ve Çuha Sultan Takali, Özbekleri yenilgiye uğratmak için Horasan'a hareket etti. Ordunun önüne geçen Çuha Sultan, o sırada Damgan'a yerleşen Astrabad hükümdarı Zeyniş Bahadır'a saldırarak öldürdü. Şah Tahmasb'ın gelişini ve Zeyniş Bahadır'ın ölümünü haber alan Ubeyd Han, Herat kuşatmasından vazgeçerek Mavarannehr'e kaçtı. Şah Tahmasb, Meşhed'deki sekizinci imamın türbesini ziyaret ederek Herat'a yöneldi. Hüseyin Han Şamlu ve direnen Herat sakinlerine nezaket gösterdi. Şah, Herat'ta durumu halledip başkent Tebriz'e döndü.

Tarihi kaynaklara göre Safevilerin Özbeklerle bir sonraki savaşı H. 935'te (m. 1529) gerçekleşti. Mahmud Amca yazıyor: *Ubeyd Han, Şah Tahmasb'ın orusunu geri çektiğini duydu ve Özbek sultanları ve sayısız orduyla birlikte Murtaza hanedanının üyeleriyle savaşmak için Amuderya'yı geçti.*

Şah Tahmasb, Çuha Sultan Takali ve Hüseyin Han Şamlu'nun da yer aldığı Kızılbaş ordusunu bizzat komuta etmekteydi. Bu muharebe 935 (1529) yılında Cam bölgesinde Sarıgumaş denilen bir yerde yapılmıştır.

Özbeklerin üstünlüğü ile yapılan muharebenin ardından Safevi ordusunun bozguna uğradığı haberi yayıldı. Bu arada Şah Tahmasb şu talimatı verdi: *"Tüfekçiler buldukları yerde hazır olsunlar". Tüfekçiler emre itaat ettiler ve öyle yaptılar. Bir süre sonra yerdeki ve gökteki karanlık kayboldu ve zaferin nuru parladı.*

Bu muharebede ilginç bir nokta, Kızılbaş ordusunun dağıldığı, zayıfladığı ve mağlup olduğu bir dönemde Şah Tahmasb'ın, babası Şah İsmaila mahsus olan bir komuta özelliği ile savaşın gidişatını tamamen değiştirmiş olmasıdır.

Emir Mahmud bu konuda şöyle yazıyor:

"O zaman kalben masumlara (Allah'ın salavatı ve selamı onların üzerine olsun) yardım için dua ederek, emir, savaşçı ve silah arkadaşlarına güvence verdi: "Şimdi gaybdan, zaferin ve galibiyetin bizimle olduğu haberini aldım." Bu haber, devletin emirleri, savaşçılar, topçular ve saraylılar arasında yüksek bir güven ve kararlılık yarattı. Düşmanın büyüklüğünü düşünmeden

savaş alanına koşular ve ilk taarruzda Özbek ordusunu yok ettiler ve günün sonunda Özbek ordusu tamamen yenildi.”

Emir Mahmud'un verdiği bilgilerde dikkat çeken noktalardan biri de Şah Tahmasb döneminde Safevi ordusunda ateşli silahların (top ve tüfek) kullanıldığıdır.

Ateşli silahların Safevi ordusu tarafından elde edilmesi uzun zamandır Şah Abbas'ın askeri reformlarıyla ilişkilendirilse de araştırmalar XIV-XV yüzyıllarda Azerbaycan'da ateşli silahların ilk belirtilerinin var olduğunu göstermiştir.

"Tarih-i Alamara-yi Şah İsmail" adlı esere göre, Kızılbaş ordusu 1502'de Tebriz'de sokak savaşlarında Elvend'e, 1505'te Yezd'in alınması sırasında Muhammed Karra'ya, 1508'de Zulghadar Beyli'nin birliklerine karşı, 1509-1510- 1512 kışında Yazd şehrini Özbeklerden korurken, 1512'te Orta Asya'daki Garşi kalesinin ele geçirilmesi sırasında 1515'te Diyarbakır uğrunda savaşlarında tüfek kullanmıştır. Urgenç hükümdarı Barsil Han'a yardım için Şah İsmail'in gönderdiği orduda tüfekli askerler de bulunmaktaydı. Almabulagi Muharebesi arifesinde ve sonrasında Kızılbaşlar, Sultan Murad'ın ordusundan *arrada* adı verilen özel savaş arabaları üzerine yerleştirilen topları ve "harpa-yi ceng" adı verilen topçu aygıtlarını askeri ganimet olarak ele geçirmişlerdi.

Şah İsmail'in hükümdarlığı sırasında Kızılbaş ordusunun ateşli silahlara sahip olduğu diğer Safevi kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır. Bu bilgilere göre 1501'de Şarur Muharebesi'nde 1505'te Yezd'in alınmasında, 1506'da Şir Sarom Kürtleriyle yapılan savaşta, 1507'de Alauddovla ordusuna karşı, 1521'de Herat'ın Özbeklere karşı savunması sırasında tüfek kullanmışlardır. Ayrıca Venedikli tüccar, Muhammed Han Ustaclu'nun askerlerinin Kürtlere karşı Hasankeyf kuşatmasında 2 havan ve 3-4 adet "acami şeklinde, küçük kalibreli tüfek" kullandığını belirtmiştir.

Safeviler ve Özbekler arasındaki bir sonraki savaş 10 Muharrem 935'te (Eylül 1528/24) gerçekleşti. Kuvvetlerin eşit olmadığı bu savaşta Safevilerin sayısı Özbeklerden çok daha azdı. Top ve tüfek kullanılmasına rağmen ordunun sağ ve sol kanatları bozguna uğratıldı. Emir Mahmud bu konuda şunları yazar: *Öldürmeye doğrultulmuş tüfeng kaçılmaz kazadan ve ani ölümden haber veriyordu, toplar her bir imtahanının önünde tılsımlı bir kapı deliyi açıyordu*. Fakat kısa sürede toparlanan Şah Tahmasb'ın az sayılı ordusu Özbek ordusuna saldırarak onları ağır bir yenilgiye uğrattı.

Emir Mahmud eserinde Ubeyd hanı'nın Horasan uğrunda yaptığı diğer savaşları, Herat şehrinin birkaç defa el değiştirmesini ve savaşlar sırasında halkın içinde bulunduğu içler acısı durumu ayrıntılı olarak anlatmıştır. (mənba, s. 151-205).

Ayrıca Emir Mahmud eserinde Şah Tahmasb'ın Babür Devleti ile ilişkileri hakkında da ilginç bilgiler vermiştir.

I. Şah İsmail döneminde kurulan Safevi-Babürlü ilişkileri, I. Şah Tahmasb ve Hümayunun dönemlerinde de devam etmiştir. Şah Tahmasb ile Babür hükümdarı Hümayun arasında yaklaşık 13 yıl boyunca hiçbir temas olmamıştır. Bunun nedeni, Babür'ün ölümünden sonra tahta çıkan Hümayun'un saraydaki iç anlaşmazlıkları çözmesi ve Afgan emirlerine karşı aralıksız mücadele etmesi olmuştur.

1540'ta Afgan hükümdarı Şirşah'ın ordusu tarafından yenilgiye uğratılan Hümayun, asker toplamak için Kandahar'a geldi. Ancak kardeşleri Kamran Mirza ve Askari Mirza onu kaleye almadılar. Hatta Askari Mirza ile girdiği bir muharebede yenilmiş ve ailesi ve 40 askeriyle birlikte kaçmak zorunda kalmıştır. Hümayun bu yenilgiden sonra Safevi devletine sığınmaya karar verdi.

Emir Mahmud bu konuda şunları yazar:

“Zahireddin Muhammed Babür'ün vefatından sonra bazı sultanlara akraba olduğunu iddia eden Şirhan iktidara ele geçirdi. Görünürde, Hümayun'a boyun eğdiğini söylese de aslında bağımsızlığını ilan etmek niyetindeydi. Hümayun, onun zahirde söylediklerine inanıyordu. Ancak büyük bir Afgan ordusu topladıktan sonra Şirhan, Hümayun ile savaşa girdi. Şirhan bu savaşı kazandı. Hümayun küçük bir ordu ile Agra'dan Lahor'a geldi, fakat burada kalması uygun olmadığı için Bekr'e gitti. Tüm sülalesi Teymur hanedanına hizmet eden Bekr hükümdarı, Şah Hüseyin bey Ergun'un kışkırtmasıyla Hümayun'a karşı çıktı. Hümayun, barış ve uzlaşma sağlamak için Hüseyin Han'a elçiler göndermesine rağmen Hüseyin han barış teklifini kabul etmedi. Hümayun, Bekr'den Kandahar'a gitti. Hümayun'un kardeşi Kandahar hükümdarı Askari Mirza onu karşılamaya gelmesine rağmen, aslında onu öldürmeyi planlıyordu. Ordusunda Hümayun'a sadık savaşçılardan biri, Hümayun'un düşergesine giderek Kandahar'ın Şimalmistan Eyaletinde bu kararı Hümayun'a bildirdi, bu nedenle Askerinin planı gerçekleşmedi. Hümayun bu haberi duyduktan sonra ağır yüklerini ve silahsız adamlarını burada bırakarak güvendiği 30-40 kişiyle gizlice Sistan'a gitti.”

Hümayun'a eşlik eden yakın arkadaşı Bayram Han Baharlu'nun tavsiyesi üzerine Hümayun, Şah Tahmasb'e sığınma talebinde bulunan bir mektup yazdı. Bu konuda "Ekber-name"de aşağıdaki bilgiler verilmektedir; “Humayun, İran'a girmeden önce Çuli Bahadır ile Safevi sarayına bir mektup gönderdi. Bu mektupta şaha durumunu anlatmış ve ülkesinin topraklarına dahil olmadan önce izin istemiştir”.

Emir Mahmud, 1544 başlarında Safevi devletine sığınan Hümayun'un Safevi devletinde büyük bir coşkuyla karşılandığını yazar:

“Hümayun Muhammed Han'ın (Safevi emiri - M.A.) düzenlediği birkaç günlük ziyafetten sonra orada (Herat - M.A.'da) defn edilmiş büyük insanların mezarlarını ziyaret etti, bahçeleri, çayırıları, cennet gibi olan sarayı gezdi. Şahın izniyle Irak'a doğru yola çıktı. Hümayun, Meşhed'de Seyyidler, seçkin kişiler ve Meşhed hükümdarı Şahgulu Sultan Ustaçlu tarafından da iyi karşılandı. Burada Ali ibn Musayi-Rza'nın (a.s) türbesini ziyaret etti. Burada birkaç gün kaldıktan sonra Azerbaycan'a gitti....”

Emir Mahmud, Safevi hükümdarı tarafından Babür hükümdarı Hümayun'un karşılama törenini şöyle anlatır:

“Padişah büyük bir ziyafet düzenledi. Hümayun'u cenneti andıran meclise davet etti. Ona yüksek saygı ve itibar göstermek için mümkün olan her yolu kullandı. Cenneti andıran ziyafete lezzetli içecekler, yiyecekler, çeşitli meyveler ve reçeller getirdi. Şah şarap içmediği için şarap hariç tutulmuştur. Bunun yerine, meclisi insanı valeh eden müzikiler, sohbetler, güzel sesli hanendeler ve belagatli şairler süsledi. Yemek merasiminin bitmesinin ardından Hümayun Şah'a soylulardan değerli tövheler ve hediyeler, iki ürgeçli develer, atlar, rengarenk kumaşlar, Yezd ve Avrupa kumaşları, kırmızı ve beyaz altın, takılar, Gürcü, Çerkez köleler, güzel cariyeler ve Şahlara layık çadırlar takdim edildi. Hümayun Şah'ın akrabaları ve astlarının her birine cübbeler geyindirildi. Hümayun'un karlılarından ya da hizmetçilerinden hiçbirini hediye ya da cüppeden mahrum bırakılmadı. Ayrıca Hümayun Şah'a yakışır davul ve borazan çalındı... Ardından Hümayun, Erdebil'e giderek Şeyh Safiaddin Erdebili'nin türbesini ziyaret ederek "büyük bir tevazu ile ondan yardım istedi.”

Emir Mahmud, şunları kaydeder:

“Şah Tahmasb, Hümayun'a tüm gücüyle yardım etti. Budağ Han Kaçar'a, Kirman hakimi Şahgulu Sultana, Sistan eyaletinin hakimi Ahad Sultan'a, Aygut bey Ustaçlu'ya, Nişabur eyaletinin hükümdarı Haydar sultana, Herat'ın hükümdarı Muhammed Han'a, şahın silahlı kuvvetlerinin birçoğunun lideri Keçel Şahrudi'ye büyük bir ordu ile önce Kandahara hucum etmeyi buranın fethinden sonra Kabul ve Gazne'nin fethini ve Hümayun'a karşı çıkanların birçoğunun ibret olarak cezalandırılmasını emretti.”

Kandahar'ın Safevi ordusunun yardımıyla Hümayun tarafından fethinden sonra Kızılbaş emirleri vatanlarına geri döndüler. Emir Mahmud, kızıkların dönüşünü

şu şekilde anlatmaktadır: "Kandahar'ın şanlı fethinden üç veya dört gün sonra, Şah, Gazneyn (Gazne) ve Kabil vilayetlerini Mirza Kamran ve emirlerinden alıb Hümayun'a teslim etmedikçe geri dönmemelerini emrettiği halde, Kızılbaşlar vatanlarına döndüler. Özetle padişah iki yüz silahlı adamla Kandahar'da kalmış ve bu önemli ziyareten memnun kalmıştır".

Emir Mahmud, eserinde Safeviler ile Babürlüler arasında sonradan yaşanan olayları genel ve kısa bir şekilde anlatmıştır.

Genel olarak Şah Tahmasb döneminde Emir Mahmud Handamrin "Şah İsmail ve Şah Tahmasb Tarihi" eserine dayanarak Safevi devletinin başta Özbekler olmak üzere komşu ülkelerle ilişkilerinin askeri-politik bir nitelik taşıdığı sonucuna varılabilir. Safevi devletinin Babürlü devleti ile ilişkiler esas olarak dostane ve müttefik yönümlü olmuştur. Yazar, eserinde Safevi-Özbek ve Safevi-Babürlü ilişkilerine çok önem verse de Safevi-Osmanlı ilişkileri dahil olmak üzere diğer komşu ülkelerle olan ilişkilere yer vermemiştir.

Sonuç

Emir Mahmud Handmir'in "Şah İsmail ve Şah Tahmasb Tarihi" isimli eseri Safevi devleti tarihini incelemek için en değerli kaynaklardan biri olarak kabul edilebilir. Eser diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında bu eserde bahsedilen bazı olayların tarihinin diğer kaynaklarla tutarlı olmadığı ancak çoğu olay tarihinin diğer kaynaklarla tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Emir Mahmud'un bu eserinin bir diğer özelliği de müellifin Horasan'daki birçok olayı kendi gözleriyle görmüş ve yazmış olmasıdır. Ayrıca esere yansıyan bilgiler, özgünlüğü ve doğruluğu ile ayırt edilir.

Bu eser Safevilerin ataları ve seçeresi hakkında genel bilgiler vermekte ve genel olarak Şah İsmail'in saltanatını anlatmaktadır. Bununla birlikte Şah Tahmasb'ın hayatı ve faaliyetleri, özellikle Safevilerin Şah Tahmasb döneminde doğu komşularıyla ilişkileri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Eserin eksik tarafı Safevi-Osmanlı ilişkilerine dair birkaç epizodik bilgi dışında bu konuda kapsamlı bir bilgi bulunmamasıdır.

Genel olarak Emir Mahmud'un bu eseri, Safevi dönemi tarihinin, Safevilerin komşu ülkelerle ilişkilerinin incelenmesinde tarihi bir kaynak olarak önemli bir rol oynamaktadır.

Kaynaklar

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ağayev, Ramil, *Azərbaycan və Mərkəzi Asya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri (XV-XVI. yüzillər)*, Bakü, Kür, 2004.

Ağalarov, Mübariz, “О политических и дипломатических отношениях между азербайджанским государством Сефевидов и государством Великих Моголов в период правления Шаха Тахмасиба I” *Азербайджан и азербайджанцы*, Баку, Nurlan, № 5-8, 2008, (Mubariz Agalarov, “О političeskix i diplomatičeskix otnoşeniyaх mejdu Azerbaydjanskim qosudarstvom Velikix Moqolov v period pravleniyaх Şaxa Тахмасиба I.”, *Azerbaydjan i azerbaydjançı*, Baku, Nurlan, № 5-8, 2008).

Ağalarov, Mübariz, *XV-XVI. Yüzyillarda Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sisteminde*, Doktora tezi, Bakü 2013.

Alemara-yi Şah İsmail (ba mükəddime-yo teshih-o teliğ-i Aşğər Müntəzir Sahib), Tahran 1349.

Аллами Абу-л Фазл Мубарак, Акбар-наме. (Подготовка к изданию С. Воробьевой), Т. 1. Самара, Агни, 2003 (Allami, Abu-l Fazl Mubarak, *Akbar-name*, (Podqotovka k izdaniyu S. Vorobnevoy), Т 1, Samara, Aqni, 2003).

Aşurbeyli, Sara, *Şirvanşahlar devleti*, Bakü, Azərneşr, 1997.

Бакиханов, Аббас-Кули Ага, Гюлистан-и Ирам, (Редакция, комментарии, примечания и указатели академика АН АзССР З. М. Буниятова), Баку, Элм, 1991, (Bakixanov, Abas Kulu Aga, *Qulistan-i İram*, (Redakçiya, kommentarii, primeçaniya i ukazateli Z.M.Bunyatova), Baku, Elm, 1991).

Вийктай, Халис, *Тимурлұлар заманында Хиндистан Түрк имparatorлуғу*, Түрк Тарих Куруму Basimevi, Ankara 1989.

Efendiyev, Oktay, *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*, Azərneşr, Bakü 1993.

Эфендиев, Октай, Образование Азербайджанского государства Сефевидов в начале XVI века, Изд-во Академии наук Азербайджанской ССР, 1961, (Efendiev, Oktay, *Obrazovanie Azerbaydjanskoqo qosudarstva Sefevidov v naçale XVI. veka*. Baku, İzd. AN. Azerbaydjanskoj SSR, 1961).

Фарзалиев А., Мамедова Р. Сефевиды и Великие Моголы в мусульманской дипломатии. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2004,

(Farzaliev Akif, Mamedova, Rena, *Seferidi i Velikie Moqol v musulmanskoj diplomatii*, Sankt-Peterburq, Filoloqiçeskiy fakultet SpbQU, 2004).

Handmir, Gıyasüddin, "*Habibü's -Sıyer fi ahbâri efrâdi'l-beşer*, III c, Tahran, 1333.

Handmir, Emir Mahmud, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-i Safevi*, haz. Mehmet Ali Cerrah, Tahran, 1370.

Hinz, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. XV yüzyılda İran'ın milli bir devlet haline yükselişi*, Türk diline çevireni Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

Hülaseti't-Tevarih, Te'lif-e Gazi Ahmed bin Şerafeddin el-Hoseyn el-Hoseyni, Tashih Doktor Ehsan Eşragi, Tahran, 1383.

История Востока (Восток на рубеже средневековья и нового времени-XVI-XVIII вв.), Т. 3. Moskva, Восточная литература РАН, 1999, (*İstoriya Vostoka (Vostok na rubeje srednevekovya i novoqo vremeni – XVI.-XVIII. vv.)*, T.3, Moskva, Vost. lit, RAN, 1999).

Rumlu, Hasan, *Ahsenü't-Tevarih*, farscadan çevireni profesör Şahin Fazil, I cilt, Bakü, Turhan NPB, 2022

Musah, Namık, *I. Şah İsmayılın hakimiyeti ("Tarih-i alemara-yi Sah İsmayıl" eseri esasında)*, Elm ve Tehsil, Bakü 2011.

Münşi, İskender Bey, *Tarihi-alemaraye - Abbasi*, C I , İrec Afşarın redaktesi ile, Emir Kebir neşriyatı, Tahran 1350.

Münşi, İskender Bey, *Tarihi-alemaraye - Abbasi*, fars dilinden cev. Şahin Ferzeliyev, I.cilt, Şark-Garb, Bakü 2010.

Nevai, Ebulhuseyn, *Tarixe tehevolate siyasi, ectemai, eqtesadi, ferhengiye İran der doreye Sevevi*, Tahran, enteşarate Semt 1386.

Nemet, Meşhedi-Hanım, *Azərbaycanda pirlər*, Bakü, Azərneşr 1992.

Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara 1999.

Semnani, Penahi, *Şah İsmail Safevi*, Nəşre-ketabe-nomune, Tehran 1381.

Stori, Çarlz Ambrouz, *Persidskaya literatura: Bio-bibliografiçeskiy obzor*, 3 çast. Per. s anql. pererab i dop. Y.E.Breçel, Moskova, Nauka, 1972.

Şah Tahmasb, *Tezkireyi-Şah Tahmasb*, Tahran, 1343.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar (Giovanni Maria Angiolello, Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnameleri), çev. Tufan Gündüz, Yeditepe, İstanbul 2007.

Şirazi, Ali Abdi Bey, *Tekmiletül - Ahpar*, Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, Tahran 1378.

Travels of Venetians in Persia: A Narrative of Italian Travels in Persia in the 15-th and 16-th Centuries, Translated and Edited by C.Grey. London, Hakluyt Society, 1873.

Vilayeti, Ali Ekber, *Şah İsmayıl Safevi devrinde İranın harici alakalar tarihi*, Elhuda, Bakü 1998.